

גבורתה של תמר

הנה סיפור אמיתי, שאירע בשנות השבעים. הרב ד"ר נחום אליעזר רבינוביץ' זצ"ל עמד אז בראש "ג'וז קולג'", הסמינר להכשרת רבנים בלונדון שלמדתי ולימדתי בו. ארגון מסוים הפנה אליו הצעה להזדמנות יוצאת דופן של שיח בין-דתי. קבוצה של בישופים אפריקנים רצתה לדעת יותר על היהדות; האם מוכן ראש הסמינר לשלוח תלמידים להשתתף בדיאלוג שכזה, במבצר בשוויצריה?

להפתעתי, הוא הסכים. הוא הסביר לי שבדרך כלל הוא מפקפק בתועלת שבשיח בין-דתי, מפני שלדעתו מאות שנות אנטישמיות הרעילו את התודעה הנוצרית במידה שקשה להתגבר עליה; אולם אצל נוצרים אפריקנים המצב אחר. הם אוהבים את התנ"ך ואת סיפוריו. יש להם פתיחות, לכל הפחות פתיחות עקרונית, להבין את היהדות במונחיה שלה. הוא לא הוסיף – אך ידעתי שחשב על כך, כיוון שהוא מגדולי המומחים לרמב"ם בעולם כולו – שלרמב"ם הייתה גישה מיוחדת לשיח הבין-דתי. הרמב"ם סבר שהאסלאם היא דת מונותאיסטית באמת, אך לא כן הנצרות בת זמנו. ובכל זאת התיר ללמוד תנ"ך דווקא עם נוצרים, ולא עם מוסלמים, משום שהנוצרים מאמינים שהתנ"ך ("הברית הישנה", כלשונם) הוא דבר האלוהים, ואילו המוסלמים גורסים שהיהודים פברקו אותו.¹

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

נסענו אפוא לשווייץ. היינו קבוצה מיוחדת במינה: כיתת הסמיכה לרבנות בג'וז קולג', עם הכיתה הבוגרת בשיבה במונטריי, שם לימד הרב יחיאל יעקב וינברג זצ"ל, מגדולי הפוסקים, בעל שו"ת 'שרידי אש'. בשלושת הימים במבצר העתיק התפללנו ובירכנו בכוונה יתרה, למדנו גמרא מדי יום, ואת שאר הזמן הקדשנו למפגשים יוצאי הדופן, המכוננים אפילו, עם הבישופים האפריקנים. חתמנו את החוויה בטיש בסגנון חסידי; זימרנו וסיפרנו, והכמרים האפריקנים שמעו והשמיעו משלהם. בשלוש לפנות בוקר סיימנו בריקוד משותף. ידענו שאנחנו שונים, ידענו שיש מחלוקות עמוקות בין אמונותינו, אבל נעשינו חברים. אולי דיינו בכך. חברים אינם מוכרחים להסכים זה עם זה כדי להישאר חברים. וחברויות עשויות לפעמים לעזור בריפוי עולמנו השסוע.

בבוקר שלאחר הגעתנו לשווייץ קרה דבר שהותיר בי רושם עז. הגוף שמימן את המפגש היה ארגון יהודי עולמי חילוני, וכדי שהמיזם יוכל לעמוד בתנאי התמיכה שלו צריך היה שייפּלל בקבוצתנו לפחות יהודי לא-אורתודוקסי אחד. זו הייתה אישה רפורמית שלמדה לימודי רבנות. כשהתכנסנו, תלמידי סמינר הרבנים ותלמידי השיבה, להתפלל תפילת שחרית באחד האולמות במבצר, נכנסה האישה עטויה טלית ותפילין והתיישרה בלב הקבוצה.

התלמידים לא נתקלו עד אז בתופעה כגון זו. מה עליהם לעשות? לא הייתה שם מחיצה. לא הייתה להם דרך להיבדל. איך אמורים בחורי ישיבה להגיב כשאישה בטלית ובתפילין מתפללת בקרבם? הם רצו נסערים אל הרב רבינוביץ' ושאלו מה לעשות. בלי להסס רגע ענה להם הרב במאמר חז"ל: "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ולא ילכין פני חברו ברכים".² לאורו הורה להם לחזור למקומותיהם, והתפילה נמשכה.

לקחו של הרגע הוא נותר איתי עד היום. הרב רבינוביץ', ראש ישיבת ברכת משה במעלה-אדומים לאורך עשרות שנים, היה כבר אז מגדולי בעלי ההלכה בדורנו.³ הוא ידע היטב כמה בעייתית היא תפילה מעורבת, וכמה סבוכה היא שאלת ההיתר לנשים להניח תפילין וללבוש ציצית, בפרט בתוך תפילה מעורבת שכזו. מבחינה הלכתית המצב היה רחוק מלהיות פשוט. אבל הוא גם ידע שההלכה היא דרך שיטתית להכנסת האמיתות המוסריות והרוחניות הגדולות אל תוך מארג המעשים; והוא ידע שאסור לתת לפרטים הקטנים להשכיח את התמונה המלאה. לו התעקשו התלמידים שהאישה תתפלל במקום אחר היו מביישים אותה מאוד. לעולם, לעולם, אסור להלבין פניו של אדם ברבים. זה היה צו השעה הנשגב. וזה היה גם חותם ההיכר של איש גדל נפש. הזכות שהייתה לי להיות תלמידו של הרב רבינוביץ' למשך עשור ויותר היא מן המתנות הגדולות שקיבלתי בחיי.

אני מספר את הסיפור הזה דווקא השבוע מפני שפרשתנו מלמדת את לקחו באורח מטלטל ומפתיע. יהודה, האח שהציע למכור את יוסף לעבדות (בראשית לז, כו), "ירד" לעדולם והתחתן עם כנענית מקומית (לח, א-ב). חז"ל דרשו את המילה הזו, "ירד", במלוא כובד משמעותה, וברזין עשו כן.⁴ ממש כמו שיוסף "הורד" מצרימה (לט, א), כך גם יהודה ירד מבחינה מוסרית ורוחנית. הנה לנו אחד מבני יעקב עושה בדיוק מה שהאבות הזהירו מפניו פעם אחר פעם: מתחתן עם יושבי הארץ. זהו סיפור של שקיעה נוגה.

גם את בנו, ער, יהודה מחתן עם אישה מקומית, תמר.⁵ בפסוק עמום מסופר לנו שער חטא ומת. יהודה השיא אז לתמר את בנו השני, אונן – גרסה מוקדמת של דין הייבוש. אונן לא רצה להוליד בן שייחשב לא בנו שלו אלא בן אחיו המת, ושיחת זרעו ארצה בכואו אל אשתו – מעשה שמאז נקרא על שמו. בעוון זה מת גם הוא. עתה חשש יהודה לאבד בן נוסף, ולא נתן לתמר את בנו השלישי

שלה. כך נשארה תמר "אלמנה חיה": יבמה המיועד, שאינו נושא אותה, משאיר אותה אסורה לכל אדם אחר.

לאחר שנים, משנוכחה תמר לדעת שחותנה יהודה (שאף הוא התאלמן בינתיים) עומד בסרבנותו להשיאה לשלה, החליטה לעשות מעשה נועז. היא הסירה את בגדי אלמנותה, התכסתה בצעיף, ונעמדה במקום שידעה שיהודה יעבור בו בדרכו לגזו את צאנו. יהודה ראה אותה, חשבה לזונה, ושכר את שירותיה. כעירבון לתשלום האתגן דרשה שישאיר אצלה את חותמו, פתילו ומטהו. למחרת שלח יהודה את רעהו למקום עם הכסף, אך האישה כבר לא הייתה בשטח. הוא שאל את אנשי המקום אם ראו את הקדשה – הכתוב נוקט מילה זו, המציינת זונה פולחנית, ולא "זונה" סתם, להגדיל את חרפתו של יהודה – אך איש לא ראה אישה כזו באזור.

כעבור שלושה חודשים שמע יהודה שתמר הרה. הוא הסיק מכך את המסקנה היחידה האפשרית: שהיא קיימה יחסי אישות עם גבר שאיננו שלה בן יהודה, האיש שהיא כבולה אליו על פי דין. תמר הרתה לזנונים, והעונש על כך הוא מוות בשריפה. תמר נקראה לשמוע את גזר דינה. יהודה הבחין מייד שהיא נושאת את חותמו ואת מטהו. "לאיש אשר אלה לו אנכי הרה", אמרה ליהודה. הלה הבין מה קרה והודיע, "צדקה ממני" (לח, כה-כו).

רגע זה הוא נקודת מפנה היסטורית. יהודה הוא האדם הראשון בתורה המודה במפורש שטעה.⁶ בשלב זה בקורות חייו עוד איננו יכולים לדעת זאת, אך נראה כי זה הרגע שבו רכש יהודה את העומק האישיותי שאפשר לו להיות בעל התשובה הראשון. הדבר יתחוויר לנו כעבור שנים, כאשר יהודה, האיש שכזכור הציע למכור את אחיו יוסף לעבדות, נעשה לאיש המוכן להתמכר לעבדות לשארית חייו כדי לשחרר את אחיו בנימין (מד, לג). במקום אחר,

בשיחותיי לפרשת וייגש, טענתי שמכאן נלמד העיקרון "במקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם עומדים".⁷ יהודה החוזר בתשובה נעשה אבי שושלת המלוכה, בעוד יוסף הצדיק הוא רק משנה למלך במצרים.

זאת ליהודה. אך הגיבורה האמתית של הסיפור היא תמר. כשהרחה ליהודה נטלה על עצמה סיכון עצום. ואכן, כמעט שהוצאה להישרף. היא עשתה זאת מטעם אצילי: להבטיח ששם בעלה המנוח יונצח. אך לא פחות מכך, היא דאגה שפניו של יהודה לא יולבנו. רק הוא והיא ידעו מה קרה. בזכותה יכול יהודה להודות בחטאו בלי להיות לקלס. מסיפור זה למדו חז"ל את הכלל שהרב רבינוביץ' הזכירנו בבוקר הוא בשווייץ: מוטב ישליך אדם את עצמו לכבשן האש ואל ילכין פני חברו ברבים.

אין זה מקרה אפוא כי תמר, אישה גיבורה שלא מבני ישראל, זכתה שיצא ממנה דוד, מייסד שושלת המלוכה והגדול שבמלכים. דמיון מפתיע מתקיים בין תמר לבין האישה הגיבורה האחרת באילן היוחסין של דוד, רות המואבייה.

מנהג עתיק הוא בישראל לכסות את החלות, או המצות, בעת הקידוש בשבתות ובחגים. עושים זאת כדי שלא לבייש את החלה בשעה שכביכול דוחים אותה מפני היין. לצערנו יש יהודים דתיים שלא יחסכו מאמץ לשמור על מנהג זה ולא לבייש כיכר לחם דוממת, אך לא יהססו לבזות בפרהסיה יהודים אחרים שאינם דתיים מספיק בעיניהם. זה מה שקורה כשזוכרים את ההלכה אך שוכחים את עקרונות המוסר שביסודה.

לעולם אל נבייש אדם. זה הלקח שלימדה תמר את יהודה, וזה הלקח שרב גדול בן זמננו לימד את אלה שזכו להיות תלמידיו.

שאלות לשולחן שבת

- מיהם, על פי פרשנותו של הרב זקס, הגיבורים וה"נבלים" בסיפור יהודה ותמר?
- אילו מסרים וערכים אנו יכולים ללמוד משני הסיפורים המופיעים בשיחתנו?
- איך הפנים ויישם הרב רבינוביץ' ערכים אלה? ואיך יכולים אתם ליישם בחייכם?

- 1 תשובות הרמב"ם (מהדורת בלאו), ירושלים, מוקיצי נרדמים, תש"ך, תשובה קמט.
- 2 ראו ברכות מג ע"ב; כתובות סז ע"ב.
- 3 הרב נחום אליעזר רבינוביץ' היה רבו ומורו של הרב יונתן זקס. בעת שמאמר זה נכתב, בשנת תשע"ה, מלאו כ-32 שנה לכהונתו בראשות הישיבה. באותה שנה הוא צירף אליו לתפקיד זה את הרבנים יצחק שילת וחיים סבתו. בשנת תש"ף הוא נפטר, חודשים ספורים לפני פטירתו של הרב זקס. דברים לזכרו כתב הרב זקס בשיחתו לפרשת מטות-מסעי תש"ף, "רבי ומורי: דברי זיכרון". אפשר למצוא אותה, בעברית ובאנגלית ובשפות נוספות, באתר של הרב זקס, בכתובת זו: <https://rabbisacks.org/matot-masei-5780>. שיחת עומק בין הרב זקס לרב רבינוביץ' כלולה בספר מאמריו של הרב רבינוביץ' מסילות בלבכם, מעלה-אדומים: מעליות, תשע"ה, עמ' 501-517.
- 4 על פי מסורת מדרשית (מדרש אגדה, פסיקתא זוטרטא, שכל טוב ועוד) יהודה "הורד" או הוחרם בידי אחיו שכעסו על שיעץ להם למכור את יוסף, לאחר שראו כמה כאב גרם הדבר לאביהם. וראו גם רש"י לבראשית לח, א.
- 5 תרגום יונתן מזהה את תמר כבתו של שם בן נוח. אחרים מזהים אותה כבתו של מלכיצדק, בן זמנו של אברהם. בכל מקרה, היא מופיעה בסיפור בלי רמז לייחוסה, וזוהי תחבולה ספרותית שהתורה נוקטת פעמים רבות כדי להדגיש שגדלות מוסרית יכולה להימצא גם אצל אנשים רגילים, ואין לה קשר לייחוס אבות. ראו אלשיך על אתר.
- 6 סיפור זה עמוס בארמונים מילוליים לסיפורים אחרים. הזכרנו את ההקבלה בין יהודה שירד ויוסף שהורד. יוסף עתיד היה לעלות לגדולה פוליטית, ויהודה, כפי שהראינו עתה – לגדולה מוסרית. הטעיית יהודה בידי תמר דומה להטעיית יעקב בידי יהודה; בשתייהן מעורבים בגדים, כותונת הפסים של יוסף וצעפיפה של תמר, ושתייהן מגיעות לשיאן במילים "הפך נא". אלא שיהודה גורם במילים אלה ליעקב להאמין בשקר, ואילו תמר גורמת ליהודה להכיר באמת.
- 7 ברכות לד ע"ב. לדרשתי לפרשת וייגש על יהודה ראו "הולדת הסליחה" בספרי שיג ושיח: קריאות חדשות בפרשת השבוע, מאנגלית: צור ארליך, ירושלים: מגיד, 2017, כרך א, עמ' 118-122.